

Lễ tết của người H'Mông

PHẠM CAO QUÝ*

Mùa xuân của đất trời, mùa xuân của lòng người rộn rã mà thiêng liêng nơi núi rừng Tây Bắc! nơi của đồng bào H'Mông bản Lao Chải, huyện Mường Chải, tỉnh Yên Bái.

Tết của người H'Mông ở đây diễn ra khoảng một tháng, bắt đầu từ đầu tháng Chạp (tháng 12 âm lịch). Người H'Mông không căn cứ vào ngày cuối tháng 11 âm lịch năm đó là ngày 29 hay 30, nhưng đều gọi là ngày 30. Trong tháng Tết, người H'Mông không lao động sản xuất.

Tết của mỗi gia đình được ấn định bằng việc cúng tiễn đưa năm cũ và đón năm mới (gọi là "cúng 30"). Một trong những ý nghĩa của "cúng 30" là việc đón tổ tiên về cùng ăn Tết, đến ngày mồng 4, mồng 5 lại cúng "thả ma" tức là tiễn tổ tiên. Việc "cúng 30" thường vào những ngày cuối năm (ngày 29 hoặc 30), chỉ có một số gia đình do những hoàn cảnh khác nhau mà tổ chức "cúng 30" vào những ngày khác muộn hơn (có thể chọn từ ngày mùng 1 tới ngày mùng 3 tháng 12 âm lịch). Ý thức này cũng còn thoáng thấy một cách mờ nhạt trong sinh hoạt tín ngưỡng của người Kinh. Cụ thể, trong tháng 12, các chùa thường làm lễ Tất niên, tức kết thúc năm cũ, vào một ngày nào đó trước ngày 23 tháng Chạp. Nhà sư thường giải thích rằng, chùa cần đón năm mới sớm hơn để những ngày Tết còn mở cửa đón chúng sinh, phật tử. (Phải chăng hiện tượng này như thoáng có nét gần gũi với nhận thức của người H'Mông). Khi "cúng 30" người ta thường hay cắm lá xanh ở cửa, ý nói người ngoài không được vào. Khác với người Kinh, người H'Mông không đón giao thừa, họ không coi trọng khoảnh khắc chuyển giao giữa năm cũ và năm mới vào giờ đổi ngày, đổi năm. Với họ, khoảnh khắc chuyển giao đó chính là lúc tổ chức "cúng 30". Sau khi "cúng 30" là gia đình đó đã đón năm mới. Thời điểm cúng thường là lúc chiều tối, với người chịu lễ thường là ông chủ nhà. Trong trường hợp người

con trai ra ở riêng thì người bố sẽ cúng hộ ở nhà con trai (ở nhà mình, người bố vẫn tổ chức cúng bình thường).

Trước khi "cúng 30" thường phải có một số việc chuẩn bị. Đầu tiên đó là làm bánh Dầy. Để có thể làm được bánh, người ta phải chuẩn bị dụng cụ và nguyên vật liệu. Đó là chiếc cối lòng máng, là gạo nếp thật ngon để đồ xôi. Khi đồ xong, xôi nóng được đổ vào máng (máng dùng để giã, có chiều dài khoảng 1,2 m, rộng 30 cm, khoét sâu ở giữa). Hai người đàn ông khoẻ mạnh đứng ở hai đầu hoặc cùng một bên để giã, đến khi nhuyễn thì bỏ ra nặn thành bánh. Người ta thường dùng lòng đỏ trứng gà luộc, cùng với mỡ xoa vào tay và mặt để bánh đỡ bị dính. Bánh Dầy ở đây được nặn bẹt, to (đường kính khoảng 15 cm), sau đó dùng một ít lá chuối để bọc. Bánh được dùng để "cúng 30" và để ăn trong suốt những ngày Tết hay cũng thường được dùng để biếu như một món quà Tết đầy ý nghĩa.

Địp "cúng 30" gia đình sẽ mổ lợn hoặc mổ chung với gia đình khác, to hay nhỏ là tùy theo khả năng kinh tế của mỗi gia đình. Hôm gia đình mổ lợn, Chủ nhà thường mời anh em, bạn bè ăn uống, trong đó không thể thiếu món tiết canh. Theo cổ giáo sư Từ Chi, vào thời nguyên thủy, trong việc săn bắn thú rừng, người ta đã nhận thấy, khi mũi tên hoặc mũi giáo đâm vào con vật thì có một chất mầu đỏ chảy ra, dẫn đến con vật bị chết. Dần dần người ta cho rằng chất mầu đỏ ấy là nguồn duy trì sự sống cho con vật. Hiện nay, ở người Êđê Tây Nguyên, khi làm lễ cầu sức khỏe, người ta thịt một con lợn đực và lấy một phần máu của nó trộn vào xôi để làm lễ và như để cầu sức khỏe cho mọi người. Hiện tượng đó được coi là lấy sinh khí của con vật để bổ xung cho con người. Ở một số tộc người khác, trong đó có cả người Kinh đã chuyển hóa hình thức này bằng món tiết canh. Có lẽ ý thức về văn hóa ẩm thực cổ truyền này chỉ còn đọng lại mờ nhạt ở người dân địa

phương. Sau đó thịt lợn được chế biến theo cách thức truyền thống, đó là: dồi lợn phơi khô, thịt nạc băm rang muối, thịt sống treo gác bếp... Những món này chủ yếu được để giành dùng dần và sẽ dùng trong những cuộc tiếp khách về sau (có thể là nhiều tháng sau đó).

Việc đầu tiên chuẩn bị cho lễ "cúng 30" là dọn dẹp đồ đạc trong nhà cho gọn, quét bồ hóng (trong nhà của người H'Mông thường có hai bếp, một để nấu ăn, một để đun nước và sưởi ấm nên trong nhà rất nhiều bồ hóng). Ông chủ sẽ đi chặt ba ngọn tre hoặc trúc tươi dài khoảng 2m, vót sạch lá ở dưới chỉ để lại một ít ở ngọn tạo thành một cái chổi. Vừa quét ông vừa khấn. Nhất quét đầu tiên là ở gian bếp chính. Nhất quét cuối cùng là hất ra cửa chính. Hành động này còn mang tính tượng trưng như muốn xua bỏ những xấu xa, bần thủ để mong năm mới được sạch sẽ, không bị quỷ ma quấy rầy.

Tiếp sau đó ông chủ chuẩn bị ban thờ. Ban thờ của người H'Mông rất đơn sơ chỉ một miếng giấy hình chữ nhật dài khoảng 40cm, rộng khoảng 30cm được cắt theo kiểu răng cưa ở cạnh dưới. Miếng giấy này được dán trên vách nhà (cách mặt đất khoảng 1m 60cm) nhìn ra cửa chính. Chỉ trong những dịp lễ, tết thì mới có bát hương. Bát hương được đan bằng tre, hình gần tròn, có đường kính khoảng 20 cm, trong đựng gạo, phía trên được đậy bằng một mảnh giấy và cạp bằng một sợi dây mầu đỏ. Giấy được dùng cho việc cúng, lễ là loại giấy chuyên dụng được làm thủ công, có mầu trắng đục. Tùy thuộc vào mục đích mà người ta sẽ cắt tờ giấy đó thành những hình khác nhau. Nếu để dán vào những công cụ lao động, đồ dùng sinh hoạt thì giấy đó sẽ cắt nhỏ (5x15 cm), có cắt hình răng cưa ở dưới... Người H'Mông quan niệm mọi đồ vật đều có hồn nên họ dán giấy vào tất cả các đồ vật (Bàn, ghế, tủ,... công cụ lao động...cột cái, xà ngang...). Riêng đối với công cụ lao động, ngoài việc dán giấy, chúng còn được đem dựng cạnh ban thờ. Ngay cả bát hương cũng được dán giấy. Người H'Mông cho rằng việc cắt hình răng cưa như vậy là nhằm tạo ra rào cản ma quỷ, ngăn ngừa những điều xấu.

Đến ngày Tết người ta kê thêm trước ban thờ một "chiếc ghế" làm nơi để bát hương và lễ vật dâng cúng. Bình thường, trên ghế đó chỉ có một bát hương, ba chiếc chén nhỏ đựng nước,

một chiếc bát đựng mỡ lợn (có bắc tạo thành chiếc đèn, để đốt trong những ngày đón "ma" về). Đằng sau chiếc ghế này, sát vách nhà, người ta đóng một chiếc cọc tre có đường kính khoảng 4 đến 5 cm, cao khoảng 1m dùng để cắm hương thờ đất. Cũng một chiếc cọc tương tự như vậy được đóng trước cửa chính (cách cửa khoảng 1,5 m), dùng để thắp hương thờ trời. Biểu hiện quan niệm có sự tồn tại của trời, đất, trần thế và cõi âm. Người H'Mông còn cho rằng vạn vật đều có linh hồn nên họ dán giấy và cũng thắp hương cho chúng. Hương sẽ được thắp ở bát hương, ở hai chiếc cọc, chân cột cái, hai bên phía trong của các cửa ra vào, bếp đun (cả bếp chính và bếp phụ). Bát hương sẽ được cắm 5 nén. Một nén được thắp ở giữa còn 4 nén thắp xung quanh. Nén hương ở giữa là trung tâm, bốn nén còn lại tượng trưng cho bốn phía (Đông, Tây, Nam, Bắc). Người H'Mông thường tự làm lấy hương để đốt.

Sau khi dọn nhà, dán giấy xong, ông chủ sẽ lấy một nắm cành lá xanh cắm trên một chiếc cọc đóng trước cửa khoảng 1 - 2m. Ông cũng dùng hai bó cành lá xanh khác treo lên hai bên cửa ra vào. Cắm lá xanh thường được dùng vào những ngày gia đình có việc phải cúng khấn (lễ, tết, ốm...), hình thức này là coi là thông điệp báo cho người ngoài không được vào. Tuy nhiên, những người mà trước đó đã ở trong nhà (kể cả khách) thì vẫn được ra vào bình thường.

Lễ vật của người H'Mông khi "cúng 30" cũng đơn giản. Họ chuẩn bị ba con gà (hai con gà trống và một con gà mái). Ông chủ thắp hương vào mọi chỗ quy định, rồi đem con gà trống to nhất đi rửa chân cho nó, sau đó ông bê nó đứng trước bàn thờ để khấn bằng tiếng Quan Hoá, rồi tiếp tục ôm gà ra cửa trước (đứng ở phía trong, ngoảnh ra ngoài) để tiếp tục khấn. Cuối cùng ông cắt tiết nó. Lúc này bàn thờ cũ (dán trên tường) sẽ được bóc xuống để lên ghế thờ, tờ giấy mới được dán lên, đã như một bàn thờ mới được lập. Ông chủ bứt một ít lông ở gáy con gà, bôi tiết vào rồi chia làm ba túm dán lên bàn thờ mới. Người ta kê một cái bàn thấp ở giữa nhà, trước bàn thờ, lấy toàn bộ ghế nhỏ ở nhà đặt xung quanh. Cả ba con gà đều được luộc chín, chặt ra để vào đĩa bầy lên bàn, thêm vào đó là một âu cơm, một âu canh. Trên âu cơm cắm nhiều thìa con lên trên. Khi đó ông chủ sẽ ngồi ở một chiếc ghế thấp, ngoảnh mặt về phía bếp. Trước và sau khi cúng ông ta đều

ăn một ít. Miệng vừa khấn, tay ông vừa dùng thìa múc canh, múc cơm đổ ra bàn, xé thịt gà để lên trên từng ít một, sau một hồi thì đứng dậy đi ra cửa cúng tiếp. Khi ra cửa để cúng một tay ông cầm thìa xúc ít cơm, tay kia xé miếng thịt gà, miệng ông lầm nhảm khấn. Sau đó việc "cúng 30" kết thúc.

Cúng "thả ma" thường được tiến hành vào khoảng mồng 3 hoặc mồng 4 Tết. Nghi lễ cúng đơn giản hơn "cúng 30". Chủ nhà chuẩn bị một mâm lễ (giống như "cúng 30"). Điều khác biệt so với "cúng 30", là sau cúng "thả ma" thì ông chủ còn đốt bàn thờ cũ (mảnh giấy để ở ghế khi cúng 30). Người nhà cũng không cần thiết phải chuẩn bị gà, mà thay bằng thịt lợn cũng được.

Ngoài lễ tại gia thì vào dịp tết đón năm mới sinh hoạt cộng đồng của người H'Mông là hội Gầu Tào. Địa điểm diễn ra lễ hội là ở một khoảng đất rộng, bằng phẳng với những cuộc thi: Đẩy gậy, bắn nỏ, kéo co,... Mọi người tham gia hội với một tinh thần hứng khởi, vui tươi.

Những người bạn gặp nhau nhanh chóng tụ họp lại thành từng nhóm, thường là nhóm phụ nữ đã có chồng, con; nhóm nam trung niên, nhóm các thanh niên có cả nam và nữ, các nhóm nam và nữ đứng tách biệt nhau. Người ta có thể bắt gặp đâu đó những ánh mắt của các chàng trai mong mỏi đi tìm cô gái của mình. Đã nhiều đời nay, hội Gầu Tào luôn là một cơ hội tốt để các chàng trai, cô gái lựa chọn người bạn đời cho mình. Do nhận thức tương đối thoải mái về quan hệ nam nữ và hành động tính giao nên đây cũng là dịp có một sức thu hút lớn đối với nam nữ thanh niên người H'Mông.

Các trò chơi diễn ra thường với mức độ cạnh tranh ngày càng quyết liệt. Các chàng trai ra sức thi tài ở các trò đẩy gậy, đánh quay, kéo co... trong tiếng hò reo không ngừng của khán giả.

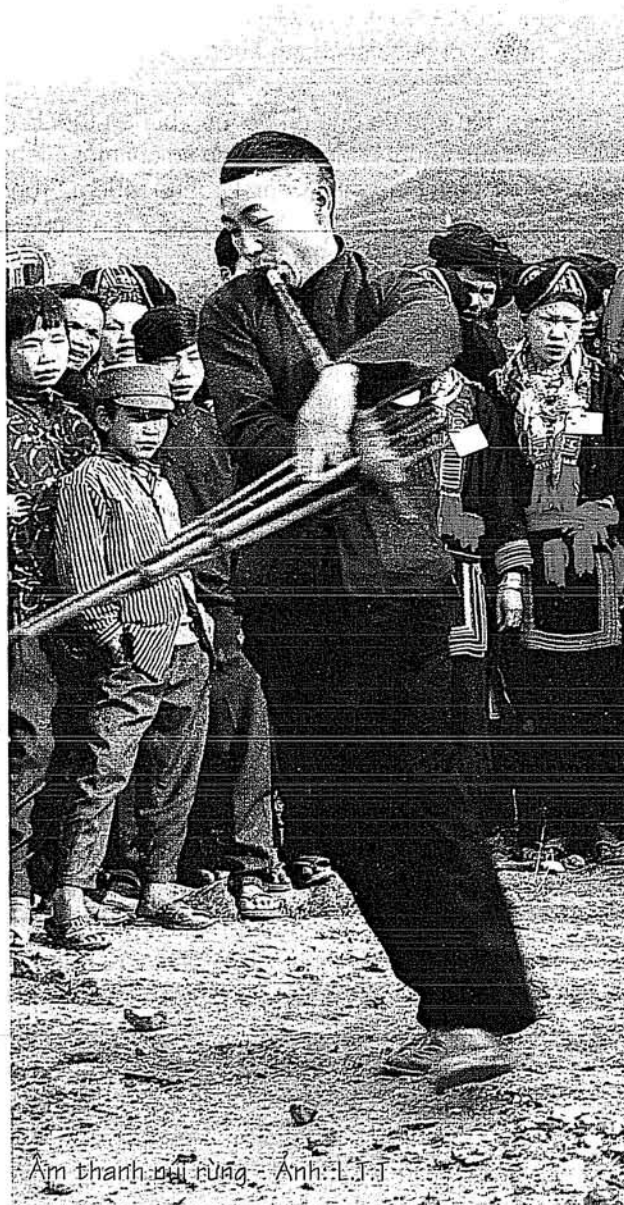
Trò chơi đẩy gậy đòi hỏi cơ bắp ở cả tay chân và vùng bụng phải rắn chắc. Người ta chuẩn bị một đoạn gỗ thẳng hoặc khúc tre dài khoảng 1m, hai đầu bằng nhau. Theo lệnh của ban giám khảo, hai đối thủ bước vào sân thi đấu (hình vòng tròn vẽ trên mặt đất). Hai chàng trai đứng thẳng đặt gậy vào giữa bụng, hai tay nắm chặt vào đầu gậy. Khi có hiệu lệnh, hai người giữ chặt đầu gậy, gồng bụng ra sức đẩy nhau, ai bị đối phương đẩy ra khỏi vòng là bị thua cuộc. Trong cuộc thi này, người chơi phải gồng bụng chống lại những cú thúc gậy rất

Phạm Cao Quý - Lễ Tết của người H'Mông

manh nhiều đợt của đối phương, đồng thời phải dồn sức dùng 2 cánh tay phản công đẩy gậy vào đối phương.

Trò chơi đẩy gậy mang tính đối kháng cá nhân, thì trò kéo co đòi hỏi sự hiệp lực của cả đội, tạo nên sức mạnh tổng hợp nhằm đánh bại đối phương. Trò này có thể thu hút từ 20 đến 40 người tham gia, người ta phải tìm những loại dây "song" bền chắc, một loại cây leo thích hợp nhất trong trò chơi này.

Ngoài ra, còn các trò khác như đánh quay, bắn nỏ, mà về hình thức, không khác biệt so với trò chơi cùng loại của tộc người khác.

Ấm thanh núi rừng - Ảnh: L.T.T

Nhìn chung, được sự cổ vũ của khán giả, các chàng trai ra sức trở hết tài năng của mình để giành chiến thắng. Đối với họ, trở thành người giỏi nhất cuộc thi là niềm vinh dự lớn trước cộng đồng.

Một trò khác ít dùng sức, đáng quan tâm là Lảy Pao. Quả Pao có hình cầu, có đường kính khoảng 5 -7 cm, bên trong được nhồi vải vụn. Vải để khâu quả Pao được nhuộm chàm. Cách chơi khá đơn giản. Một bên cầm quả Pao ném sang bên kia. Bên kia bắt lấy quả Pao và ném lại. Cũng có thể hai người dùng hai quả ném cho nhau. Các đôi trai gái có thể đứng chia

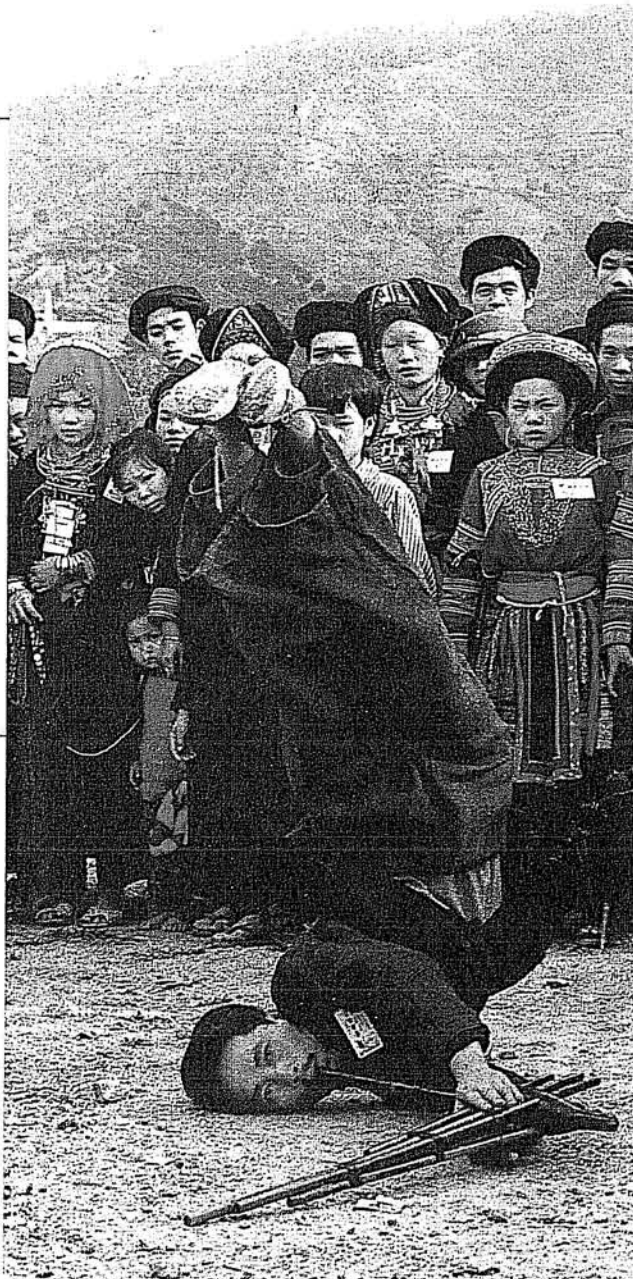
thành hai bên ném sang nhau, vừa ném họ vừa trêu đùa vui vẻ. Một bạn nữ nếu thích một chàng trai nào đó thì có thể dùng quả Pao ném cho người đó. Bạn trai bắt lấy quả Pao rồi ném lại. Hai bên vừa ném vừa nói chuyện, tìm hiểu nhau. Sau đó là cuộc hẹn hò để chìm trong tình tự. Đối tượng chơi Pao là từ trẻ con tới thanh niên cùng lứa, người đã có vợ, chồng không chơi mà chỉ đứng xem.

Trong bầu không khí vui vẻ của ngày hội, âm nhạc là một phần không thể thiếu. Những người múa khèn đến hội không nhằm mục đích thi lấy giải, họ chơi khèn một cách ngẫu hứng say sưa, phục vụ người xem. Phần thưởng mà họ mong đợi không gì hơn là tiếng vỗ tay, lời khen và chén rượu mà những người anh em cùng dự hội tặng cho.

Trải qua nhiều tác động khác nhau về kinh tế, chính trị, xã hội... những sinh hoạt văn hóa của người H'Mông ở nơi đây đã có nhiều thay đổi. Tuy nhiên, những giá trị văn hóa tinh thần như: lễ, tết vẫn là những giá trị văn hóa quý báu. Chính những điều này đã tạo nên những bản sắc văn hóa riêng của họ không chỉ với những tộc người khác mà cũng chính với những nhánh, ngành H'Mông ở nhiều nơi.

Bảo tồn, giữ gìn bản sắc văn hóa của người H'Mông trong bối cảnh đất nước đang mở cửa, hội nhập, công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước, phát triển kinh tế thị trường theo định hướng xã hội chủ nghĩa là một công việc cấp thiết. Trong đó, bảo tồn những sinh hoạt văn hóa trong những ngày Tết của họ là một phần không thể thiếu.

P.C.Q

* Người H'mông là một trong bảy tộc người có dân số đông nhất ở miền núi phía Bắc nước ta, tập trung sống ở các vùng núi cao thuộc các tỉnh Hà Giang, Yên Bái, Lào Cai, Lai Châu, Sơn La, Hoà Bình, Thanh Hoá, Nghệ An, với số dân gần 500.000 người. Không giống như một số tộc người thiểu số khác, người H'Mông định cư theo vùng, tập trung ở cao nguyên Đồng Văn, Hoàng Su Phì, Bắc Hà, Mường Khương, Mù Cang Chải, Trạm Tấu, Sa Pa, Phong Thổ, Sìn Hồ... Bài viết này nói về người H'Mông ở bản Lao Chải thuộc xã Lao Chải, huyện Mù Cang Chải, tỉnh Yên Bái. Huyện Mù Cang Chải nằm ở độ cao hơn 1500 m so với mặt nước biển, cách thành phố Yên Bái gần 200 km và là nơi có điều kiện giao thông khó khăn, kinh tế kém phát triển. Người H'Mông ở đây sống trên những đỉnh núi cao. Họ có sự giao lưu văn hóa với người Thái, Kinh.